

II/2 Inventář slovesných morfů

Z rozborů podaných v předchozí kapitole vyplývá, že kategoriální paradigma se rozpadá do několika podokruhů. Centrální podokruhy představují uerbum finitum (VF), participia (PART; omezujeme se na P1–2) a predikativy (PRAED), periferní pak jsou podokruh infinitivní (INF) a podokruh jmen slovesných (NV). V každém z centrálních podokruhů vyčleňujeme nejprve sématické kategorie hlavní, odpovídající vztahům paradigmatickým, a to pro VF v pojmech modálně-temporálních, pro PART v kombinaci opozic agentivní vs. deagentivní a procesuální vs. perfektivní, pro PRAED v opozici procesuality a perfektivnosti, případně roznásobené pojmy modálně-temporálními, jejichž nositelem je pomocné sloveso (cf. *infra* 2.2.5). VF a PART – nikoliv však PRAED – vykazují ještě sématické kategorie vedlejší, prostředky morfo-syntaktické kongruence. Protože z vedlejších kategorií vykazují jak VF, tak PART právě po dvou, byť různého složení, lze je v obou případech s výhodou uspořádat do dvourozměrné tabulky. Počet hlavních kategorií je v jednotlivých podokruzích značně proměnlivý, a proto je podáme vždy jen konečným výčtem, pouze naznačující, jak je případně seskupovat.

V následujících kapitolách knihy II, pojednávající o lexikálně-gramatickém okruhu slovesa, vyložíme kmenotvorbu všech slovesných podokruhů, centrálních i periferních. Pro centrální podokruhy tím zároveň popíšeme i všechny hlavní sématické kategorie. Kompletní paradigmaticku, tedy včetně kategorií vedlejších, však předvedeme pouze pro uerbum finitum. Vedlejší kategorie participií se projevují morfy, jež svou povahou patří do okruhu jmenného, takže je v širších souvislostech vyložíme až v knize III.

2.1 Asymetrie morfémů a morfů

Ve výkladovém aparátu funkčně generativního popisu jsou na morfématické rovině elementárními jednotkami sémata (především gramatická, jen velmi okrajově též lexikální). Morfémy tak představují komplexy, shluky sémata, coby funkční protějšky systémově existujících výrazů, morfů. Pro flexivní jazyky je příznačné, že funkcí morfů jsou právě shluky sémata spíše než jednotlivá sémata a že vnitřní fonématická, či lépe fonématicko-prosodématická struktúra morfů coby forem má jen málo společného s vnitřní sématickou strukturou příslušných morfémů, funkcí oněch forem. Podívejme se blíže na koncovky a hlavně na kmene slovesné coby dílčí morfy (přívlastek «díleč» však budeme běžně vypouštět, cf. I/2).

2.1.1 U slovesa vyjadřuje koncovkový morf komplexní morfém sdružující sémata osoby a čísla, případně i způsobu a času. Přitom uvnitř koncovkového morfu nelze rozlišit žádný úsek «osobový», «číslový», ani jiný; koncovka *-u* vyjadřuje svým jediným fonémem o jisté prosodické charakteristice zároveň osobu (1), číslo (SG) a způsob s časem (IND.PRAES).

Platí však i opačná asymetrie. V litevské konjugaci je – stejně jako v české – běžné, že morfématický rozdíl, který spočívá v protikladu jediného sémata (např. PRAES :: PRAET), se projevuje dvěma morfy, kmenem a koncovkou, cf. *tišk-a* :: *tik-o* ('hodí se' :: 'hodil se'), *seřg-a* :: *siřg-o* ('je nemocný' :: 'byl nemocný'), *kaľb-a* :: *kalbėj-o* ('mluví' :: 'mluvil'). Týž morfématický rozdíl PRAES :: PRAET se nicméně může vyjádřit jenom protikladem koncovky, cf. *aug-a* :: *aug-o* ('roste' :: 'rostl'), nebo naopak jenom protikladem kmene, cf. *bij-o* :: *bijój-o* ('bojí se' :: 'bál se'). To je dáno skutečností, že na rozdíl od češtiny jsou litevské koncovky přítomnosti a préterita strukturálně paralelní, z části dokonce zcela totožné. Není tedy možné označit za nositele morfématických funkcí PRAES a PRAET pouze jeden morf (kmen) a druhý (koncovku) pokládat z hlediska těchto funkcí za kontextově podmí-

něný a funkčně nemotivovaný alomorf (který je zároveň nositelem funkcí jiných, zde funkcí morfosyntaktické kongruence).

2.1.2 Litevské sloveso *coby* lexikální jednotka má tři LEMMATICKÉ kmene, přítomný, přeteritní a infinitivní. Od jednoho, ba právě jednoho z nich je odvoditelný každý tvar z celého lexikálně-gramatického okruhu, často i v několika kmenotvorných krocích. Slovesné lexikální jednotky budeme pro litevštinu důsledně uvádět ve trojici NON-PERS IND.PRAES – NON-PERS IND.PRAET – INF, což jsou nejméně příznakové představitelé kmene přítomného, přeteritního a infinitivního. Pevné bude i pořadí s infinitivem nakonec: «lemmatizovat», tedy zastřešit sloveso jen infinitivem je obecně nešikovné a pro náš výklad zhola nemožné. Ostatně i na české sloveso budeme běžně ukazovat tvarem 3.SG IND.PRAET nebo (řidčeji) PRAES.

V litevštině panuje velká nezávislost mezi tvarovou totožností kmene a jeho funkčním uplatněním. Týž kmen, pojatý jako řetěz fonémů s jistou prosodickou charakteristikou, může sloužit za «alomorf» hned několika lexikálním jednotkám. Tak kmen (lexikální morf) *bud-* se uplatní jednak v přeteritu a infinitivu slovesa (lexikální jednotky) *buñd-a bũd-o bũs-ti* < *bũd-ti* ‘probouzel // probudil se’, jednak v přítomtu slovesa *bũd-i budẽ-j-o budẽ-ti* ‘bděl’ — a samozřejmě též v základu slovesa *bũdin-a bũdin-o bũdin-ti* ‘budil’. Zatímco v posledním případě snadno prohlásíme, že *bud-* není kmen, nýbrž kořen sufigovaného kmene *bud-in-*, v prvních dvou případech je status kmene *bud-* spornější: je kmen *bud-* v *bũd-i* příznakový oproti *budẽ-j-o* a zároveň v *bũd-o* nepříznakový oproti *buñd-a*? rozhoduje o příznakovosti kmene to, že je menšinový v konjugačním paradigmatu (*bud-* pouze v přítomtu *bũd-i*, kdežto *budẽ-* v přeteritu *budẽ-j-o* i infinitivu *budẽ-ti*)? nebo to, že je morfonologicky zatíženější, složitější než jiné kmene odvozené od téhož kořene (*budẽ-* i *buñd-* oproti *bũd-*)?

Týž kmenotvorný prostředek může od daného kořene odvozovat jak příznakový kmen jedné lexikální jednotky (tomu se běžně říká derivace gramatická), tak samostatný kmen jednotky jiné (derivace slovotvorná). Vezměme kořen *kep-* a kmenotvorné rozšíření *-n-*, které se vkládá do kořene a před labiálním *p* se mění na *-m-*. Nasální rozšíření tvoří příznakový přítomný kmen lexikální jednotky *keñp-a kẽp-o kẽp-ti* ‘okoral, seschl, přichytil se na čem jako tvrdý strup’, tedy “nabyl podobu připáleniny”, a tak přispívá k odlišení této jednotky od slovesa *kẽp-a kẽp-ẽ kẽp-ti* ‘pekl, pekl se’ (kmene obou infinitivů jsou homonymní). Nelze však říct, že by nasální rozšíření bylo pomocným či přidruženým prostředkem tvorby přítomného kmene, neboť je nalézáme ve všech kmenech slovesa *keñp-st-a keñp-o keñp-ti* ‘ztuhl (chladem), vychrl (hladem), scvrkl se, uschl’, tedy “nabyl podobu připáleniny zvláštními cestami”, o kterémžto slovese lze naopak prohlásit, že má příznakový přítomný kmen s rozšířením *-st-*. (Nicméně i rozšíření *-st-* může vytvářet nové lexikální jednotky, neomezujíc se pouze na odvozování příznakových přítomných kmenů, cf. *kũr-ia kũr-ẽ kũr-ti* ‘zapálil’, ‘roztopil’ → *kũr-st-o kũr-st-ẽ kũr-st-y-ti* ‘přikládal do ohně’, ‘topil v kamnech’.) Prézens *keñp-a* s přeteritem *keñp-o* představují dvojici kmenů, které jsou totožné z hlediska derivační struktury, tedy z hlediska morfů (mají stejné fonémy i prosodémy), avšak rozdílné z hlediska konjugačních paradigmat, z hlediska morfémů (první nese séma PRAES, druhý PRAET).

Je velmi důležité vymezovat kmene komplexně, zároveň fonématicky a prosodematicky. Kmen slovesa *keñp-st-a keñp-o keñp-ti* ‘ztuhl, scvrkl se, seschl’ (circumflexová intonace) nemá nic společného s kmenem slovesa *kẽmp-ẽ-j-a kẽmp-ẽ-j-o kẽmp-ẽ-ti* ‘porostl choroši, nabyl podoby choroše’ (intonace akútová), cf. *kẽmp-ẽ* ‘choroš’ (stromová houba). Neztotožníme však ani kmene přeterit *kẽp-ẽ* a *kẽp-o*, neboť první svým přízvukem pohybuje (pře-

souvá jej dopředu), druhý jím nepohybuje (nepřesouvá jej dopředu), cf. *nè-kèp-è* vs. *ne-kèp-o*. Na protikladu préterit *kèp-è* a *kèp-o* vidíme, že kmenová charakteristika je završena teprve volbou koncovky: kmeny volící *-è* svůj přízvuk přesouvat mohou (zda k tomu skutečně dojde, závisí na dalších vlastnostech takového kmene), kmeny volící *-o* svůj přízvuk nikdy nepřesouvají, cf. 2.4, 4.4.3.

Rozdílná volba koncovky může být někdy jediným prostředkem rozlišujícím kmeny. Dokládá to dvojice sloves *keṁp-a* ‘připaluje se’ a *keṁp-o* ‘seschl’, jejichž kmeny jsou totožné jak fonématicky (sestavují ze stejné posloupnosti *kemp-*), tak prosodématicky (nesou shodnou intonaci a shodně nepřesouvají kmenový přízvuk).

2.1.3 Musíme počítat celkem s trojí asymetrií slovesných kmenů:

- 1° týž kmen v různých lexikálních jednotkách, cf. *bùd-i* ‘bdí’ et *bùd-o* ‘probouzel se’, *lìp-o* ‘lezl’ (pohyboval se vzhledem k ploše) et *lìp-o* ‘přilepil se’ (ulpěl na ploše), *mók-a* ‘umí’ et *mók-o* ‘učí’ (předává, co umí). Tento případ odráží produktivní slovo-tvorné vztahy a v moderním spisovném jazyce je dosti častý;
- 2° jediná lexikální jednotka má v jednom ze svých kmenů několik alomorfů, cf. *džiũv-a* et *džiũst-a* ‘usychá, schne’, *gèlb-i* et *gèlbt-i* et *gèlbèj-a* ‘zachraňuje, pomáhá’ (poslední alomorf si žádá jiného paradigmatického zařazení než první dva). Tento případ odráží konkurenci kmenotvorných prostředků ve vývojově-dialektovém kontinuu litevského jazyka, takže se s ním často setkáváme při panchronním studiu litevského písemnictví. V moderním spisovném jazyce je však vzácný, protože spisovná norma výrazně usiluje o tvarovou jednotu;
- 3° alomorfy jednoho z kmenů mohou nabýt zvláštních sémantických odstínů, což problematizuje totožnost lexikální jednotky. V moderním spisovném jazyce jde o zcela ojedinělý případ IND.PRAES (*yrà* et *bũna* et *bũva* et *èsti*) – IND.PRAET *bũvo* – INF *bũti* ‘být’, cf. 3.2.2.¹

2.2 Morfématická hierarchizace morfů

Z rozboru kapitoly 1 víme, že komplexní morfémy z lexikálně-gramatického okruhu VERBUM lze zkoumat v mnoha definičních oborech. Zdaleka ne každý jsme uznali za sématickou kategorii. Ne proto, že by nebyly relevantní, nýbrž proto, že jejich systémový popis chceme podat později, v širších souvislostech. Formální morfologii litevského slovesa zde budeme vykládat vzhledem k šesti definičním oborům, uspořádaným v pěti hierarchických vrstvách.

2.2.1 Hierarchicky nejvyšší jsou morfy kmenové a takové soubory morfů koncovkových, jež utvářejí konjugační schéma. V okruhu litevského slovesa obsluhuje KONJUGAČNÍ SCHÉMA sémata z vedlejších kategorií. Ty vyjadřují kongruenční proměny predikátu, tedy záležitost syntagmatickou, při neměnné hodnotě paradigmatické, zatímco proměny oněch paradigmatických hodnot popisují až kategorie hlavní. Soubor konjugačních schémat, sc. soubor koncovkových souborů, představuje jeden ze dvou základních nástrojů pro popis formální morfolo-

¹ Lexikální dvojice *keṁp-a kèp-o kèp-ti* ‘připálil se’ vs. *kèp-a kèp-è kèp-ti* ‘pekl’, *lìmp-a lìp-o lìp-ti* ‘přilepil se’ vs. *lìp-a lìp-o lìp-ti* ‘lezl’ vycházejí z pravidelného derivačního vztahu, takže u nich hovoříme o homonymii jednotlivých základních kmenů, préteritního či infinitivního, kdežto protiklad *yrà* vs. *bũna* vs. *bũva* vs. *èsti* k sobě nemá systémové analogie.

gie. Druhým nástrojem je soubor kmenů. Sloveso coby lexikálně-gramatická jednotka má tři kmeny prvotní, lemmatické, a početný soubor kmenů druhotných, odvozovaných vždy od některého z lemmatických. V předchozím oddíle jsme si připomněli (první zmínka byla již v části I/2.3.2), že kmen sám o sobě lexikální jednotku ještě charakterizovat nedokáže. Pro sloveso to dovede teprve «lemmatické trojkmení» IND.PRAES – IND.PRAET – INF.

Lemmatické kmeny téže lexikální jednotky vycházejí vždy z téhož kořene — s jedinou výjimkou slovesa *būti* ‘být’. Prostředky slovesné kmenotvorby vyložíme až v poslední, 4. kapitole této II. knihy.² Do té doby bude pro nás trojice lemmatických kmenů elementární lexikální daností. Struktúra lemmatických kmenů jednoznačně určuje výběr z nabídky konjugačních schémat. Vybírají se dvě, jedno pro IND.PRAES, jedno pro IND.PRAET. Tomuto jednoznačnému výběru, podmíněnému kmenovou strukturou, budeme říkat KONJUGAČNÍ TYP. Ze všech hlavních kategorií vůbec všech podokruhů litevských predikátů (VF, PART, PRAED) mohou z několika konjugačních schémat volit pouze IND.PRAES a IND.PRAET; ostatní hlavní kategorie, jež se všechny projevují druhotnými slovesnými kmeny, se pojí vždy jen s jediným souborem kongruenčních koncovek, tedy s jediným schématem. Ze všech kongruenčních koncovek je pak nejjednodušší koncovka mluvnické neosoby. Za LEMMA, reprezentativní podobu slovesa, tedy vezmeme trojici tvarů NON-PERS IND.PRAES – NON-PERS IND.PRAET – INF, jež jednoznačně dokládá jak strukturu lemmatických kmenů, tak konjugační typ.

Strukturu odvozených kmenů vyložíme v kapitole 3 spolu s konjugačními schématy, jež se k nim jednoznačně vážou. Všechny vedlejší kmeny VF se odvozují jednoznačně a přímočaře od lemmatického kmene INF. Od téhož lemmatického kmene INF se odvozují i některé vedlejší kmeny PART a PRAED, a to opět přímočaře. Zato ty vedlejší kmeny PART a PRAED, jež se odvozují od lemmatického kmene přítomného či přeteritního, přihlížejí ke konjugačnímu typu a ty, jež se odvozují od kmene PRAES, dokonce jistou složkou svého specifického kmenotvorného morfu přímo reflektují charakteristický vokalismus koncovkový.

2.2.2 Druhou hierarchickou vrstvu představují morfy předponové. Jejich výčet jsme již uvedli v 1.4.7, ale připomeňme je: *ap-*, *at-*, *i-*, *iš-*, *nu-*, *pa-*, *par-*, *per-*, *pra-*, *pri-*, *su-*, *už-*.³ Tyto morfy lze připojit před kmen obecně každého slovesného tvaru z podokruhů VF, PART i PRAED; přijímá je INF, leč odmítá BŪD. Netvrdím, že lze textovým výskytem doložit každý předponový morf ve spojení s každým morfem kmenovým, tvrdím, že při výkladu systému nelze stanovit žádné strukturální omezení na předponově-kmenové kombinace. Jestliže v našem celkovém pojetí jazyka (cf. I/1.1.3) stojí oproti systému coby struktúře potenciality úsus coby podoba aktuality, postavíme proti kombinacím usuálním, pokrývajícím běžné sémantické potřeby, kombinace neaktualizované, protože sémanticky zvláštní, nepřírozené, či nepotřebné. Každá taková zvláštnost přitom představuje «básnickou výzvu» vymyslet text, jehož obsah právě onu kombinaci bude aktualizovat (cf. 3.3 notae 18, 19).

² V části I/3.6.1 jsme tvrdili, že každý víceslabičný kmen litevského slovesa lze synchronně (sic) rozložit na jednoslabičný kmen «kořenový» a na posloupnost kmenotvorných afixů. Stupeň produktivní kmenové složitosti může být v litevštině překvapivě vysoký.

³ Každé slovesné předponě s výjimkou *at-* odpovídá v jazykovém systému předložka; předponu *par-* spojují s předložkou *pas*, což litevské gramatiky běžně nedělají (cf. DLKG §1079), byť sémantická i tvarová blízkost jsou evidentní (více o tom ve druhém svazku). Navíc existují mnohé předložky bez předponových protějšků — a litevská předložka *be* ‘bez’ se coby předpona uplatňuje pouze u jmen, nikoliv u sloves.

Při neomezených kombinacích předpony a kmene překvapí, že litevský systém slovesné předpony aktuálně nekumuluje, což čeština činí běžně, cf. *při-pode-píše se, u-před-stírá se, do-vy-loží, při-po-za-sune, z-po-ot-vírá*, etc. V litevštině je kumulace možná pouze při deaktualizovaných prefixech, cf. *pa-žin-o* ‘znal, rozpoznal’ (existuje vazba na *žin-ó-j-o* ‘věděl’, nejde však o aktuální prefixaci, oba kmény mají rozdílné struktury a žádné bezpředponové **žino*, jež by jinak svým kmenem odpovídalo slovesu *pažino* v jazyce neexistuje) → *pri-pa-žin-o* ‘u-znal’ et *iš-pa-žin-o* ‘vy-znal, vyzpovídal se’; *pa-žin-d-in-o* ‘vedl ve známost’ (causativum k *pa-žin-o*) → *su-pa-žin-d-in-o* ‘seznámil’ (koho s kým); *pā-sak-o-j-o* ‘vyprávěl’ (existuje vazba na *sāk-é* ‘řekl’, od něhož se odvozuje i *pa-sāk-é* ‘pověděl’ s aktuálním prefixem, znovu však jde o různě strukturované kmény: *pāsakojo* je druhotné sloveso od substantiva *pāsaka* ‘pohádka, povídka’, jak je vidět už z prosodematické struktury) → *pa-pā-sak-o-j-o* ‘po-vyprávěl’ et *nu-pā-sak-o-j-o* ‘vyličil’; *par-dúo-d-a* ‘prodává’ (existuje vazba na *dúo-d-a* ‘dává’ a v tomto případě jde dokonce i o kmény strukturně shodné, leč úsus (síc!) tato dvě slovesa od sebe sémanticky vzdálil) → *iš-par-dúo-d-a* ‘vy-prodává’ et *už-par-dúo-d-a* ‘prodává předem’.

Přidáním prefixu *se* u litevského slovesa nikdy nezmění jeho konjugační typ. To je nápadný rozdíl oproti jménu (podstatnému i přídavnému), kde prefixace deklinační typ mění.

2.2.3 Třetí hierarchickou vrstvu představují aktualizací morfy *ne-*, *te-*, *be-* a jejich kombinace *nebe-*, *tebe-*, «předklonky», proklitika, které jsme vyložili v 1.4.6. Mohou stát před každým tvarem z podokruhů VF, PART i PRAED; přijímá je INF i SUP, leč odmítá BŪD. V této distribuční charakteristice se plně shodují s předponami. I pro aktualizací morfy předpokládáme coby strukturní danost, že se volně pojí se všemi slovesnými kmény, oproti předponám se snáze předvádí jejich textové uplatnění. Předklonky se kladou důsledně zepředu, má-li sloveso předponu, pak ještě před ni, cf. *ař te-be-pa-eina?* ‘může ještě chodit?’.⁴

2.2.4 Čtvrtou hierarchickou vrstvu představuje reflexivní morf *si*. Uplatní se u všech tvarů slovesného okruhu s výjimkou BŪD.⁵ Na rozdíl od češtiny, kde se analogické morfy *si* a *se* mohou pojit s libovolným větným členem, se litevský reflexivní morf o jediné podobě *si* (s koncovými alomorfy *-s*, *-is*) váže vždy na slovesný tvar. Do jeho fonématického řetězce se zapojuje buď za koncovku, nebo před kmen. Před kmen vždy, když ten je zepředu rozšířen o (aktuální) předponu či (aktualizační) předklonku, za kmen v ostatních případech, cf. *nu-sì-neš-a* ‘odnáší si’ et *ne-sì-neš-a* ‘nenese si’ vs. *něš-a-si* ‘nese si’. Připojuje-li se zepředu, klade se těsně před kmen, tedy za celý řetězec předklonek a předpon, někdy dosti dlouhý, cf. *ne-be-pri-sì-men-u* ‘už si nevzpomínám’. Připojuje-li se zezadu, vynucuje si u VF užívání zvláštních koncovkových alomorfů, cf. *skut-ù* ‘holím (komu vousy)’ → *skut-úo-si* ‘holím se’ (vyložíme v následující kapitole). PART v mnoha případech předchází obdobné interferenci tím, že formálně přibírá morf *be-*, aby se *si* napojilo zepředu, cf. *dōm-i-si* ‘zajímá se’ → *be-si-dōmint-ieji* ‘zájemci’, totiž “ti, kdo se zajímají”.

⁴ Systémové uplatnění příklonky *be-*, jež aktualizuje platnost slovesného děje, souvisí s tím, že se u sloves vůbec nevyskytuje předpona *be-* ‘bez-’, u jmen běžná. Systém připouští jen automatické přenesení předpony *be-* do slovesa druhotně odvozeného od jména, které ji již obsahuje, cf. *be-prōtis* ‘šílencec’, doslova “ten, kdo bez rozumu” → *be-pročiáuja* “chová se jako šílenec”. Pak lze doložit i souběh obou homonymních morfů, cf. *ō děl tō te-be-be-pročiáuja* ‘a pořád ještě kvůli tomu vyvádí’.

⁵ Dokonce i reflexiva tantum mají būdinys nezvratný, cf. *juoktē* (BŪD) *juokēsi* (VF) *iš manēs* ‘doslova se mi vysmáli’, cf. 3.3.3.

Podobně jako v češtině je sématický status zvrátneho morfu nejednotný. Může vyjadřovat samostatný větný člen, cf. *skūta* ‘holí (někoho)’ vs. *skūta-si* ‘holí se’, stejně jako zevšeobecnění konatele, cf. *o kã* (A) *jiẽ* (N) *ten dãro* (VF)? ‘co oni tam dělají?’ vs. *o kãs* (N) *ten dãro-si* (VF)? ‘co se tam dělá?’, může být sématicky prázdný, cf. *juõkia-si* ‘směje se’, a může být prostě nejasný, cf. *mẽdis šakõja* dosl. ‘strom větví’ (vyhání větve, vytváří korunu) vs. *brĩedziũ ragai šakõja-si* ‘losí parohy se větví’ (vyhánějí větve).

2.2.5 Pátou hierarchickou vrstvu představují syntagmata dvou fonotaktických slov, z nichž jedno je sloveso «plnovýznamové» a druhé významově oslabené, třeba «modální», či zcela prázdné, totiž «pomocné». Tento definiční obor v plné šíři otevřeme až v následujícím svazku, zatím uznáváme pouze pomocné morfy predikativu (cf. 1.4.4, 1.4.8). Za pomocné morfy slouží tvary neosoby slovesa *bũvo* ‘bylo’ ve všech šesti hlavních kategoriích VF.

Tvar IND.PRAES *yrà* má postavení poněkud zvláštní, protože predikativ nepotřebuje zvlášť vyjadřovat nepříznakové bezčasí, jehož je *yrà* nositelem. To slouží k potvrzení platnosti celé predikace, jako by vyjadřovalo “opravdu platí, že...”, cf. *õ vidurỹ yrà šókama* ‘a vevnitř se skutečně tančí’ (vzdor všemu, co se venku děje). Ostatní tvary pomocného slovesa dodávají predikativu modálně-temporální upřesnění ve shodě s významem, jež mají při samostatném užití.

2.3 Pravidla konkatence morfů

Morfy, jež jsme v předchozím oddíle zařadili do 1. až 4. hierarchické vrstvy, vytvářejí dohromady jediné fonotaktické slovo. V tomto oddíle vyložíme morfonologické procesy, jež souvisí s jejich konkatencí, v následujícím pak procesy prosodematické.

2.3.1 KONCOVKA se napojuje za kmen. Spojení je tak těsné, že hranice mezi kmenem a koncovkou nemá žádnou morfonologickou existenci (na rozdíl od hranice mezi předponou a kmenem). Kmen naprosto vždy a koncovka v naprosté většině případů (výjimky v 3.4–5) mají alespoň jednu slabiku, slabičná hranice však s hranicí morfovou souvisí jen nahodile. V příští kapitole vyčleníme dvě složky slovesných koncovek, formant konjugačního typu a exponent kongruenční osoby, a vyložíme jejich fonématickou strukturu; zde zatím bez dokazování prohlásíme, že koncovka v drtivé většině případů začíná samohláskou. Koncovka začínající souhláskou se uplatňuje v případech velmi specifických a její napojení na příslušný kmenový formant s sebou nenese žádné morfonologické potíže (cf. 3.4–6; historické zvláštnosti athematické konjugace pak v 3.1.5). Jisté potíže naopak přináší případ, kdy koncovku začínající samohláskou musíme připojit ke kmeni, jež samohláskou končí. Týká se to kmene přítomného i préteritního, nikdy ne infinitivního. Litevština se brání hiátu, slabičné hranici mezi dvěma samohláskami. Používá k tomu jednak epenthetických konsonantů, jednak proměny kmenové samohlásky na souhlásku.

Jako epenthetické, pomocné vkladné konsonanty slouží *d*, *n* a *j*. Vkladného *-d-* se používá pouze u dvou přítomů: *dẽ-d-a* ‘klade’ vs. *dẽ-ti*, a *dũo-d-a* ‘dává’ vs. *dũo-ti*. Vkladného *-n-* se používá též pouze v přítomě, jednak pro sloveso *eĩ-n-a* ‘jde’ vs. *eĩ-ti*, jednak pro slovesa, jejichž prostokohenný, nutně jednoslabičný kmen končí na *-au*, e.g. *aũ-n-a* ‘obouvá si’ vs. *aũ-ti*; *káu-n-a* ‘pobíjí’ vs. *káu-ti*. V ostatních případech epenthese se používá

-j-. Obsluhuje kmeny přítomní i preteritní, prostokořenné i rozšířené, cf. *lie-j-a, lie-j-o* ‘lije, lil’ vs. *lie-ti; ló-j-a, ló-j-o* ‘štěká, štekál’ vs. *ló-ti*.⁶

Proměna kmenové samohlásky na souhlásku je možná tam, kde kmen končí bivokalicou dvojhláskou nebo samohláskou morfonologicky dvojmístnou (cf. I/3.4). Vyskytují se disociace $\bar{i}/ > /i-j/$, $\bar{u}/ > /u-v/$, $/au/ > /a-v/$, což jsou právě tři slabičné vrcholy morfonologicky obojetné, a dále $/ui/ > /u-j/$ pro slabičný vrchol vždy dvojmístný. Disociací $/ui/ > /u-j/$ předcházejí hiátu všechny prostokořenné kmeny, jež končí na *-ui*, a to v přítomnu i preteritu, cf. *zù-j-a, zù-j-o* vs. *zù-ti* ‘pobíhal’; jiné kmeny než prostokořenné (pomocí AtgDLKŽ jsem našel toliko čtyři základní) na *-ui* nekončí. Na analogickou dvojhlásku $/ei/$ končí jedině *eĩ-ti* ‘šel’, jež se disociuje jen v preteritu při současné změně první vokalické složky, cf. *ẽ-j-o*, kdežto v přítomnu předchází hiátu epenthetickým *-n-*; na $/ai/$ nekončí vůbec žádný slovesný kmen.

Disociace $\bar{i}/ > /i-j/$, $\bar{u}/ > /u-v/$ probíhají rovněž v přítomnu i preteritu, v mnoha případech však přítomný kmen vykazuje ještě jiné morfolozické příznaky; nepříznačnou disociaci $\bar{u}/$, k níž dochází výlučně v prostokořenných kmenech, předvádí pouze *siù-v-a, siù-v-o* vs. *siù-ti* ‘šil’, nepříznačnou disociaci $\bar{i}/$ najdeme naopak pouze u kmenotvorného sufixu, cf. *dal-ìs* ‘díl’ → *dal-ì-j-a, dal-ì-j-o* vs. *dal-ĩ-ti* ‘dělal’. K disociaci $/au/ > /a-v/$ dochází pouze v kmeni preteritním, prostokořenném i sufigovaném, zatímco v kmeni přítomným přistupuje epenthetické *-n-* (pro *au* kořenové) nebo *-j-* (pro *au* sufixové), cf. *gáu-n-a, gã-v-o* vs. *gáu-ti* ‘dostal’; *tarn-as* ‘sluha’ → *tarn-áu-j-a, tarn-ã-v-o* vs. *tarn-áu-ti* ‘sloužil’.

Disociace $/au/ > /a-v/$ se zapojuje do ještě složitějšího morfonologického procesu, jenž probíhá ve dvou krocích: $/uo/ > /au/ > /a-v/$. Předchází se jí hiátu u sloves, jejichž kmen končí na *uo*, kořenové i příponové. Celý morfonologický proces vykládáme tak, že dvojhláska $/uo/$, jejíž druhá složka nemá konsonantický protějšek, se nahradí příbuznou dvojhláskou $/au/$, jejíž druhou složku už konsonantizovat lze.⁷ Děje se pouze v kmeni preteritním stejně jako disociace $/au/ > /a-v/$, v kmeni přítomným přistupuje epenthetické *-j-*, a to pro *uo* sufixové i kořenové (s jedinou výjimkou), cf. *šlúo-j-a, šlã-v-è* vs. *šlúo-ti* ‘zametal’ (ohlášenou výjimkou je *dúo-d-a, dã-v-è* vs. *dúo-ti* ‘dal’).

Všimněme si ještě, jak silně je disociace provázána s akútovou intonací. Cirkumflex se vyskytuje jedině u *eĩ-n-a ẽ-j-o eĩ-ti* ‘šel’ a *aũ-n-a ã-v-è aũ-ti* ‘obul se’.

2.3.2 Při napojování koncovky za kmen končící souhláskou je nutné dbát pouze na zvláštnosti PALATALIZACE. Především si musíme uvědomit, že protiklad palatalizace může být jediným projevem sématického rozdílu, cf. 1.SG IND.PRAES {*rašaũ*} ≡ $/ra'saũ/ :: /ra's'aũ/ ≡ \{rašiaũ\}$ 1.SG IND.PRAET ‘psal jsem’. Pokud kmenová finála končí na dentální explozívu, může dojít k palatalizačním změnám $/t/ > /č/$, $/d/ > /ž/$, jež jsme vyložili v I/3.3.3, cf. $/keñ't-ju/ > [k'eñ'č'u]$ ‘trpím’ vs. $/keñ't-i/ > [k'eñ't'i]$ ‘trpíš’, $/s'éd-ju/ > [s'ěž'u]$ ‘sedím’ vs. $/s'éd-i/ > [s'ěd'i]$ ‘sedíš’.⁸

⁶ Při výkladu kmenotvorby později (4.2) vydělíme *-d-* a *-n-* jako kmenová rozšíření, vázaná na jisté kmeny jistých kořenů, a pouze *-j-* zbude jako čistě epenthetický prostředek universálně použitelný.

⁷ Příbuznost spočívá v tom, že jak *uo*, tak *au* náleží do morfonologického rozvoje *u*, cf. I/3.4–5.

⁸ Grafika $/keñ't-ju/$ i $[k'eñ'č'u]$ může šokovat toho, kdo je zvyklý na {*kenčiũ*}. V morfonologickém i fonetickém zápise zde použitým značí cirkumflex (˘) pouze intonaci, nikoliv polohu přízvuku (´),

Poměr proměněných a neproměněných dentálních finál se v jednotlivých paradigmatických typech liší: 1.SG [s'ěž'u] je v celém IND.PRAES jediný paradigmatický tvar s finálou [ž'-], všude jinde je [d'-], 2.SG [k'eň't'i] je v témže IND.PRAES jediný paradigmatický tvar s finálou [t'-], všude jinde je [č'-].

Palatalizační proměna dentál je morfonologický jev natolik aktuální, že litevština vůbec nemá paradigmatické vyrovnávání kmenové finály, jaké známe z češtiny, cf. *pek-u* > *peč-u* podle *peč-e*, *peč-eš*,... Na druhou stranu však konjugační schémata s vokalickým formantem palatalizujícím rozšiřují příznak palatalizace na všechny své koncovky, včetně těch, které k tomu nemají vlastní důvod, cf. NON-PERS /'gied-a/ :: /'gied-u/ 1.SG 'zpívám' ⇔ NON-PERS /'geid-ja/ > ['g'eĩž'a] :: /geĩ'd-ju/ > [g'eĩž'u] 'toužím', kde /-a/ a /-ja/ jsou rozdílné koncovky, sestávající z holého vokalického formantu, navzájem odlišené palatalizací, /-u/ je koncovka obecně jediná, /-ju/ je pouhá její palatalizovaná varianta, uplatněná zde právě proto, aby celé konjugační schéma mělo jednotně palatalizující charakter (cf. 3.1).

2.3.3 Vlastní slovesná KMENOTVORBA pro nás spočívá pouze v tom, že se k výchozímu kmeni přidávají neslabičná rozšíření a slabičné sufixy; aktuální prefixy do tohoto procesu vůbec nezahrneme, deaktualizované (2.2.2, 2.2.3 n.4) nepředstavují pro fonématickou konkatenaci žádný problém (na jejich zvláštnosti oproti aktuálním upozornujeme v 2.3.5, 2.4.4). I tak ale představuje kmenotvorba značně různorodý proces, ve kterém musíme rozlišovat přinejmenším následující vrstvy: (i) formanty charakterizující slovesnou lexikální jednotku ve všech jejích lemmatických kmenech, (ii) formanty charakterizující jednotlivé lemmatické kmeny téže lexikální jednotky, (iii) derivační motivaci kmene infinitivního, (iv) sekundární derivaci od kmene infinitivního. Všem těmto procesům je společné, že dodržují konsonantické schéma základní podoby kmene, jež jsme podali v I/3.6, sc.

$$-S^1T^2R^3_V(V)_R^4T^5S^6T^7//R^7-$$

kde indexy označují konsonantické pozice, S, T, R symbolizují frikatívy, explozívy a sonory, V(V) značí vokalickou (případně i bivokalickou) složku slabičného vrcholu. Konformity s tímto schématem se dosahuje zjednodušováním, permutací, ale též disimilací souhláskových skupin. Zjednodušení přitom může být radikálnější, než kolik požaduje obecné schéma: konsonanticky složité trsy mohou existovat jen tehdy, je-li mezi jejich složkami dostatečná artikulační vzdálenost. Kromě toho platí několik morfologicky podmíněných proměn nositelů slabičné délky:

$$\check{V}nR > \bar{V}R, \check{V}nS > \bar{V}S, \check{V}|R > \check{V}R|C, VV|R > \check{V}R|C$$

kde /n/ je konkrétní foném, C jakýkoliv konsonant, | slabičná hranice. Morfologická podmíněnost znamená, že k proměnám nositele slabičné délky nedochází vždy, ale pouze v morfech jistého druhu (z hlediska četnosti je možná vhodnější podání, že v morfech jistého druhu k popsaným proměnám nedochází).

Jednotlivé procesy podrobně vyložíme v následujících dvou kapitolách. Zde pouze pro ilustraci předvedeme procesy, jež vytvořily lemmatické kmeny slovesa – uerbum ōmen – 'tonout, topit se'. Kořenový tvar kmene zní /'skeñd-/, dokládá jej préteritum

cf. I/3.2.3. Analogicky píšeme /'sěd-ju/ a [s'ěž'u].

skeñd-o. Infinitivní kmen vychází z konkatenace /'skeñd-&-ti/. Samotná skupina /-n⁴d⁵t⁷-/ neodporuje schématu finálního svahu a při jiném obsazení ji dokládá infinitiv *meñkti* 'zhoršovat se', nicméně úsek /-dt-/ tvoří dvě explozivní dentální, jež při znělostním vyrovnání povedou nevyhnutelně na zdvojený konsonant /-tt-/. Tomu se jazyk brání disimilací /dt/, /tt/ > /st/. Dostáváme tak /'skeñd-&-ti/ > /'skeñsti/. Tato podoba je schématicky dobře možná a při trochu jiném konsonantickém obsazení ji dokládá třeba *skeřsti* 'podříznout'. Nicméně v našem případě se uplatní výměna nositele slabičné délky podle schématu $\check{V}nS > \bar{V}S$, takže dostaneme /'skeñsti/ > /'skēsti/ \equiv {skēsti}. Přezentní kmen vychází z konkatenace /'skeñd-&-st-a/, jež schématu $R^4T^5S^6T^7$ nijak neodporuje, cf. *meñksta* 'zhoršuje se', nicméně úsek /ndst/, po znělostním vyrovnání /ntst/, obsahuje dvě explozivní a jednu frikativu z téže artikulační řady (dentální, či lépe alveolární), a tak dojde ke zjednodušení /ntst/ > /nst/, jež znovu spustí výměnu nositele slabičné délky, cf. /'skeñd-&-st-a/ > /'skeñst-a/ > /'skēsta/ \equiv {skēsta}. K výměně nositele slabičné délky dochází v prvotních, lemmatických kmenech přezentním i infinitivním, ale nedochází k ní v druhotném, odvozeném kmeni futúra, cf. /gī'veñ-ti/ 'žít' \rightarrow /gī'veñ-&-s#/ > /gī'veñ-s/ \equiv {gyveñs} 'bude žít', a právě v tom vidíme morfologickou podmíněnost jevu.

2.3.4 Koncovce i kmenotvornému formantu je společné to, že se napojují na předcházející kmenový morf tak těsně, že nevzniká žádný šev, žádná morfonologická hranice. Jedinou reálnou hranicí je hranice slabiky, leč ta ke struktuře morfů vůbec nepřihlíží.⁹ Na konkatenaci kmene s koncovkou i s kmenovým formantem se můžeme dívat jako na produktivní morfonologické jevy. Kromě toho však v systému litevského jazyka potkáváme i konkatenace neproduktivní. V ojedinělých případech splynula – a to již v předhistorické fazi litevštiny – koncovka s kmenotvorným formantem tak těsně, že vytvořily jediný morf, jemuž nyní říkáme ZAKONČENÍ. V okruhu jmenném se neproduktivními zakončeními vyznačuje zvláštní paradigmatický typ (III/3.4), v okruhu slovesném pak některé tvary agentivních participií (II/3.2.5, III/8.1) a okrajový morf tradičně zvaný «optativ» (II/3.2.6).

Vedle /'aug-a-nt-is/ 'rostoucí' (P1: MASC.SG), kde vidíme přezentní kmen *aug-*, konjugační formant *-a-*, participiální kmenotvorný formant *-nt-* a participiální koncovku *-is*, máme /'aug-ās/ \equiv {aug-aš} (P1: MASC.SG), kde se k přezentnímu kmeni připojuje morf *-ās*. V něm sice rozpoznáme konjugační formant *-a-* (s ohledem na korespondenci /'nór-i-nt-is/ \leftrightarrow /'nór-īs/ 'chtějící'), nemůžeme však pořádně identifikovat ani koncovku *-s* ani kmenotvorný formant, leda když oboje zároveň porovnáme s FEM.SG /'aug-a-nt-i/ :: /'aug-ās/ (též /'nór-i-nt-i/ :: /'nór-īs/).

Dodejme, že morfy kondensovaného zakončení se vyznačují zvláštními prosodickými charakteristikami, jež nesouvisí s prosodickým chováním kmene ani koncovky.

2.3.5 Morfy PŘEDPONOVÉ jsou od vlastního kmene, který za nimi následuje, odděleny morfovým švem (=). Ten ruší závaznost konsonantické struktury kmene, na kterou příponová kmenotvorba důsledně dbala, cf. *at=skeñd-a*, kde posloupnost /-tskr-/ neodpovídá úseku ani iniciálnímu (z pohledu kmene), ani finálnímu (z pohledu předpony). V tomto ohledu se morfový šev předpony a kmene shoduje s morfovým švem dvou kmenů při kompozici, kde rovněž vznikají konsonantické posloupnosti nepřipustné jak v iniciálním, tak ve finálním

⁹ Schémata proměny nositele slabičné délky vyvolané sonorním uzávěrem ($\bar{V}|R > \check{V}R|C, VV|R > \check{V}R|C$), jež jsme popsali v I/1.3.4, svědčí o tom, že hranice slabiky naopak sama dokáže podobu morfů ovlivnit.

úseku (z pohledu druhého a prvního kmene), cf. /-štg-/ ve slově *pramušt = gaļv-is* ‘ztrěštěnec’, dosl. “kdo si (svým chováním) může rozrazit (*pramušti*) hlavu (*gaļva*)”. Navíc se šev mezi předponou a kmenem může rozestoupit a pojmout další morfy, cf. *at=sāk-ē* ‘odpověď’ → *at=si=sāk-ē* ‘odřekl, odmítl’ (srov. “zřekl se”).¹⁰

V části 2.2.2 jsme upozornili, že litevština předponové morfy nekumuluje, leda že by první z nich – první ve smyslu derivační historie, tedy ten starší, stojící blíže ke kořeni – byl deaktualizovaný. Dodejme, že při deaktualizaci vede morfový šev nikoliv mezi předponou a kořenovým úsekem kmene, nýbrž mezi předponou aktuální a deaktualizovanou, jež se chová, jako by byla součástí vlastního kmene. I tento šev se může rozevřít a pojmout morf *si*, cf. *su=si=pa-žin-o* ‘seznámil se (s kým)’, *iš=si=pař-dav-ē* ‘vyprodali se (ze zásob), rozprodali (co měli)’. Stejný morfový šev mezi předponou aktuální a deaktualizovanou můžeme ostatně doložit i u sloves druhotně odvozených od předponového jména, e.g. *višq vākarq iš=si=be-pročiāv-o* ‘celý večer prozřel’ (cf. 2.2.3 n.4).

O prosodických charakteristikách předpon pojednáme samostatně v následujícím oddíle.

2.3.6 Morfy PROKLITICKÉ (AKTUALIZAČNÍ) vytvářejí s navazujícím morfem kmenovým stejně volný šev jako předpona. I do tohoto prostoru mohou vstupovat další morfy, cf. *te=dār-o* ‘jenom tolik dělá’ → *te=be=dār-o* ‘přece jen dělá’, *ne=sāk-ē* ‘neřekl’ → *ne=si=sāk-ē* ‘neřekl si’. Vzdor této volnosti může samohlásková iniciála kmene koncovou samohlásku aktualizačního morfu absorbovat, a tím i zrušit jeho slabiku, cf. *ne=ēs-ti* > *nēsti* ‘neexistuje’, *ne=eīn-a* > *neīna* ‘nejde’ (kmenová iniciála přízvukná), *ne=es-ū* > *nesū* ‘nejsem’, *ne=ein-ū* > *neinū* ‘nejdu’ (kmenová iniciála nepřívukná). Vidíme, že proces nezávisí na poloze přízvuku a nespojuje dvě krátké slabiky do jedné dlouhé: výsledná slabika je dlouhá nebo krátká ve shodě s délkovou povahou druhé složky. Jsou-li kontaktní samohlásky timbrově rozdílné, dochází k timbrovému «kompromisu», doložit to však lze jedině na příkladech s *yrà* ‘je’, cf. *ne=yrà* > *nērà* ‘není’, *te=be=yrà* > *tebērà* ‘pořád ještě je’. Timbrový «kompromis» vidíme v tom, že z absorpce krátké středové dlouhou krajní vychází dlouhá nestředová nekrajní, čili úzká, přičemž stále zůstáváme mezi samohláskami předními.

Nechci zmíněný jev označit za (morfonologickou) kontrakci, protože tou – v historicko-vojovém výkladu obecně a pro slovanské jazyky zvláště – rozumíme spojení dvou samohlásek, původně oddělených slabičnou hranicí, do jediné samohlásky, zakládající dlouhou slabiku. V litevštině při pohlčení (absorpci) délka automaticky nevzniká, cf. *ne=es-ū* > *nesū*, *te=be=es-i* > *tebesi* ‘pořád ještě jsi’. Z hlediska jazykové struktury v litevštině kontrakci nic nebrání, leč neděje se. Za historický doklad skutečné kontrakce se vznikem nové délky může posloužit tvar *noteitū* < *ne=at=eī-tū* ‘nepřišel by’ (Daukša, Postilla 1599), který je však pro dnešní úsus naprosto nepřijatelný: kontrahují se dvě krátké středové, přední a zadní, výsledkem je dlouhá úzká zadní; zde opravdu jde o proces odlišný od timbrového kompromisu.

Pro předpony, z nichž mnohé též končí na samohlásku, pohlčení samohláskovou iniciálou kmene možné není, cf. *pri=eīn-a* ‘přistupuje’, *i=eīn-a* ‘vstupuje’, *pri=īlst-a* ‘dochází (komu) dech’, *pri=ýr-ē* ‘přivesloval’, *pri=im-a* ‘přijímá’, *pri=ēm-ē* ‘přijal’.

¹⁰ V moderním jazyce může do prostoru mezi předponou a kmen vstoupit jedině zvrtný morf *si*. Nejstarší litevské památky, jež pocházejí teprve z XVI – XVII století, dokládají, že do onoho prostoru mohly vstoupit i jiné morfy, třeba rodová osobní zájmena, cf. Zinkevičius (1957: 5–19).

2.4 Prosodická stránka slovesných morfů

Víme, že morf – tím spíše tak složitý morf, jakým je fonotaktické slovo – je v úplnosti popsán teprve propojením aparátu fonématického s prosodématickým. Mnohé tvary jsou odlišeny pouhou polohou přízvuku, cf. FUT *něši* :: *neši* PRAES (2.SG), INF *něšti* :: *nešti* P2 (N.PL MASC) pro sloveso ‘nese’; některé dokonce jen intonací, cf. ‘ptal se’ *kláuse* :: *klaušé* ‘poslouchal’. Protože formální morfologii slovesnou chceme popisovat jako výsledek konkatence dílčích morfů, jež se berou z různých souborů, nemůžeme u jednotlivých morfových složek vyznačovat vždy přímo prosodémata, například polohu přízvuku; spíše budeme podávat PROSODICKÉ CHARAKTERISTIKY, totiž popisovat, jak a čím který dílčí morf přispívá k prosodématické podobě celku fonotaktického slova.

2.4.0 Dílčí morfy slovesné rozdělíme pro prosodický výklad do následujících úseků:

- VLASTNÍ KMEN, pojatý důsledně bez aktuálních předpon, se táhne od případného prefixu deaktivovaného přes kmen kořenový (nebo kmeny kořenové, jde-li o sloveso druhotně odvozené od jmenného komposita) až po kmenotvorné formanty, kam řadíme jak neslabičná rozšíření, tak slabičné sufixy;
- KONCOVKA, s vnitřním rozlišením konjugačního formantu a kongruenčního exponentu, jejichž prosodická specifika objasníme později (3.1);
- ZAKONČENÍ coby morfonologický ekvivalent specifického kmenotvorného formantu a koncovky, jsou-li uchopeny společně jako příznakový segment přidávaný za nepříznakový segment kmene (3.2.5, 3.3–7);
- ÚSEK PREFIXOVÝ, v němž se mohou vyskytnou (aktualizační) PŘEDKLONKY (nejvýše dvě) -&- (aktuální) PŘEDPONA (nejvýše jedna) -&- ZVRATNÝ MORF (předchází-li alespoň jedna předklonka či předpona).¹¹

2.4.1 Z výkladu I. knihy (I/3.0, 3.2) víme, že morfologicky relevantní prosodémata – délka, intonace a přízvuk – jsou všechna vázána na slabiku, jež svou povahou na morfech nezávisí. Chceme-li podat prosodickou charakteristiku morfů, musíme mít na paměti následující:

- Každý morf, který je slabičný, má jistou slabičnou délku, a je-li jeho slabika dlouhá, má též jistou slabičnou intonaci, a to nezávisle na poloze přízvuku. Je individuální vlastností, a tudíž prosodickou charakteristikou morfu, že svou slabičnou délku drží, i když se při konkatenci mění jeho slabičné okolí. Pro morfy, které drží svou slabičnou délku, je příznačné, že drží též svou slabičnou intonaci.
- Prosodickou charakteristikou neslabičných morfů je to, zda a jak ovlivňují délku a intonaci slabik, jež vytvářejí spolu s jinými morfy.
- Každý slabičný morf má jistý přízvukový potenciál. Rozlišujeme několik druhů tohoto potenciálu: morfová slabika se snaží získat přízvuk, který nemá (akce centripetální), nabízí přízvuk, který má (akce centrifugální), odolává snaze jiné slabiky vzít si její přízvuk, případně nabídnout jí přízvuk svůj (reakce).

¹¹ České «domácí» a «mezinárodní» výrazivo sice střídám podle okamžitých potřeb i chvilkové pohodlnosti (I/2.6.3), vždy však dbám na jeho ekvivalenci. V případě úseku «prefixového» se od této zásady výjimečně a zcela vědomě odchyluju: «prefixový» zahrnuje jak prefixy coby předpony, tak proklitika coby předklonky, ba dokonce i reflexivum. Je mi velmi nepříjemné, že se v tom blízkém jazykové praxi lingvistických škol a směrů, s nimiž věru nechci být spojován, žel nenacházím dobře motivovaný společně nadřazený pojem, a tak disproporčně vyzdvihuju jeden z těch, které potřebuju pokrýt.

Předved'me si nyní délkově-intonační charakteristiky morfů na několika příkladech. Oproti přítomnému kmeni /kel-/ 'zvedá', jenž vytváří krátkou slabiku (její středový vokál /ě/ se pod přízvukem dluží a zdložená slabika má intonaci cirkumflexovou, cf. /'kěl-ja/), se préteritní i infinitivní kmen shodně vyznačují slabikou dlouhou; dlužení je zde kmenotvorný prostředek, který týmž příznakem poznamenává oba kmene zároveň. Je individuální vlastností kmene /kel-/ , resp. kořene K_e/è_L , na němž stojí lemmatické trojkmení celé lexikální jednotky, že příznakově zdložená slabika má intonaci akútovou, cf. /'kěl-ě/; kmen /ber-/ 'sype', resp. kořen B_e/è_R , jenž podstupuje stejnou příznakovou proměnu, má zase tu individuální vlastnost, že vede na dlouhé kmene intonované cirkumflexově, cf. /'běr-ě/. Všechny tvary odvozované od kmene préteritního se napojují tak, že slabičná hranice vede uvnitř kmene, sc. /kě|l-, bě|r-, všechny tvary odvozované od kmene infinitivního se napojují tak, že slabičná hranice vede až za kmenem a za kmenovou sonorou vždy následuje souhláska, sc. /kěl|-&-C-, běr|-&-C-, případně /kěl-&-C#, běr-&-C#/ . Rozdílná slabičná hranice způsobuje, že nositelem příznakové délky je u infinitivního kmene smíšená dvojhlaska /ěR/ , zatímco u préteritního kmene nese slabičnou délku samohláska /ě/ , totožnost příznaku zaručuje, že oba kmene mají slabiku dlouhou a stejně intonovanou, cf. /'kě|lè/ ↔ /'kěl|ti/ , /'bě|rè/ ↔ /'beř|ti/ .

Kmenový morf /kil-/ 'zvedal se, vstával', jenž je s kmenem /kel-/ spojen v širše pojatém kořeni K_i/e/è/_L (4.0.4), zakládá nepříznakový préteritní a infinitivní kmen. V infinitivním případě kmen opět dostává sonorní uzávěr a jeho slabika se – tentokrát druhotně, nezáměrně – dluží. Takto zdložená slabika obecně nabývá intonace akútové,¹² cf. *kilti* (též *birtti* 'sypat se' pro analogický kmen /bir-/ , jenž se má k /ber-/ stejně jako /kil-/ ke /kel-/). Présentní kmen přijímá dovnitř sebe morf -n-, cf. /ki-n-l-/ , který není slabičný, nicméně vytváří z krátké slabiky dlouhou – a je jeho individuální vlastností, že výsledná dlouhá slabika má vždy intonaci cirkumflexovou. Cirkumflex zůstává, i když uvnitř kmene dojde k proměně nositele slabičné délky podle schématu VnR > VR, cf. /kil-/ → /kiñl-/ > /kīl-/ ≡ {kyl-} vs. /tik-/ → /tiñk-/ 'hodí se'.

Kmenotvorné rozšíření -n- vstupuje do kmenů s krátkými slabikami, jež nemohou mít intonaci, a dělá z krátkých slabik dlouhé cirkumflexové. To je jeho prosodická charakteristika. Oproti tomu kmenotvorné rozšíření -st- přistupuje ke kmenům s dlouhou slabikou, jež intonovány jsou, a uchovává jejich délku i intonaci, což je zase jeho prosodická charakteristika, cf. /trūk-/ → /'trūkst-a/ 'schází', /dūk-/ → /'dūkst-a/ 'šílí'.¹³ Zajímavé srovnání nabízejí alomorfy *džiúst-a* a *džiův-a* 'usychá, schne'. Oba vycházejí z nepříznakového kmene /žjū-/ , jež dokládá třeba infinitiv *džiúti*. První prostě přibírá -st- a uchovává si délku i intonaci, druhý napřed podstoupí disociaci

¹² Pomocí AtgDLKŽ jsem našel pouze čtyři výjimky, kdy sonorní uzávěr vede v infinitivu na dlouhou slabiku cirkumflexovou, sc. *im-a ěm-ě im-ti* 'vzal' (zde infinitiv přebírá intonaci ablautově zdloženého préterita, přestože fonématicky odpovídá přítomnému, cf. 4.1.4), *míršt-a mīr-ě mīr-ti* 'zemřel' (zde se infinitiv intonačně rozchází s přítomným, v němž obdobný sonorní uzávěr vede pravidelně na akút), *gùl-a gùl-o gùl-ti* 'lehl si', *tār-ia tār-ě tār-ti* 'pronesl, vyslovil' (vedle *tār-ti*, cf. LKŽ XV: 935; cirkumflex v přítomném a préteritu je následkem dlužení kmenového /ã/ pod přízvukem a s intonací infinitivního kmene nijak nesouvisí, cf. *kāl-a kāl-ě kāl-ti* 'koval'). Za výjimku nepovažuji protiklady 'hnal' *gēn-a gīn-ě gīn-ti* :: *gīn-a gýn-ě gīn-ti* 'hájl', 'pamatoval si' *mēn-a mīn-ě mīn-ti* :: *mīn-a mýn-ě mīn-ti* 'šlapal', kde rozdílná intonace infinitivů, jež napomáhá významovému rozlišení, odráží prosodické korelace různých druhů ablautu, cf. 4.1.6.

¹³ Pokud v okrajových případech rozšíření -st- slabičnou délku teprve vytváří, pak vždy s intonací akútovou, e.g. /'sě|n-&-as/ 'starý' ↔ /'sě|n-&-st-a/ > /'sén|sta/ 'zestárne', /'žī|n-&-o/ 'ví' ↔ /pa-'žī|n-&-st-a/ > /pa-'žī|sta/ 'zná, pozná' (4.2.4, 4.2.6).

/ū/ > /u-v/, jež vede ke zkrácení kmenové slabiky, a potom přibírá -n-, jež vytvoří novou délku, a to cirkumflexovou; navíc podstoupí proměnu /žiũñv-/ > /žiũv-/.

2.4.2 Přízvukový potenciál morfů rozebereme po úsecích (segmentech), rozlišující, jak bylo uvedeno výše (2.4.0), vlastní kmen, koncovky a zakončení a úsek prefixový. Náš výklad předpokládá, že je jakási teoretická výchozí poloha přízvuku a že ke skutečné, konečné poloze přízvuku se v celku fonotaktického slova dospěje vyrovnáním všech sil, jež mezi jednotlivými dílčími morfy působí. A právě ony síly předvedeme coby přízvukové prosodické charakteristiky dílčích morfů.

- Výchozím teoretickým nositelem přízvuku je úsek vlastního kmene, kam patří – připomínáme – morfy deaktivované předpony, morfy kořenových kmenů a morfy kmenových formantů, slabičných i neslabičných. Je záležitostí vnitřní kmenotvorby, na kterém z uvedených morfů přízvuk spočívá (cf. 4.3.3), vždy však předpokládáme, že přízvuk se nejprve nachází někde v tomto úseku. Výchozí držení přízvuku umožňuje kmeni vyvíjet zvláštní prosodickou aktivitu: nabízet svůj přízvuk jinému úseku (síla centrifugální). Přízvuk lze nabízet úseku prefixovém, zakončení (VF i PART), případně jmenné koncovce participia, nikdy však slovesné koncovce z podokruhu VF. A protože fonotaktické slovo může mít zároveň zakončení i prefixový úsek, musí být stanovena priorita nabídek: kmen svůj přízvuk nabízí přednostně dozadu. Zakončení nabízený přízvuk vždy přijmou, na prefixový úsek se tedy nedostane.

- Kmen však může svůj přízvuk nabízet dozadu i koncovce, a to pouze koncovce PART, nikdy VF. (Zakončení a jmenná koncovka se v podokruhu PART navzájem vylučují, takže pořadí nabídky mezi nimi není nutné stanovovat). Jmenná koncovka participia však může nabízený přízvuk i odmítnout. Přízvuk se tak vrací zpět na kmen, který jej může následně – jako by ve druhém kole – nabídnout úseku prefixovému. Ten nabízený přízvuk přijme vždy.

- Jmenná koncovka PART i slovesná koncovka VF může vyvíjet vlastní akci, spočívající v tom, že se snaží přízvuk sama přetáhnout z kmene na sebe (síla centripetální). Specifické morfy infinitivu ani supína toto nedělají, pro būdinys cf. 3.3.3. Na tuto akci kmen reaguje tím, že si přízvuk (A) nedá, (B) dá vzít. Podle toho, zda koncovka na sebe přetahuje přízvuk z kmene o charakteristice A nebo B, přízvuk nezíská, či získá (v tomto pořadí). Participiální kmeny budeme co do rysů A a B charakterizovat až v knize III v širších souvislostech prosodie jmenné. Z podokruhu VF mají rys A všechny kmeny, jež jsou druhotně odvozeny od kmene infinitivního, všechny kmeny PRAES a PRAET, v nichž přízvuk spočívá na jiné než poslední slabice, a z kmenů PRAES a PRAET majících přízvuk na poslední slabice pak ty, jejichž poslední slabika je dlouhá akúťová. Rys B mají tedy pouze kmeny IND.PRAES a IND.PRAET, jež nesou přízvuk na poslední slabice a ta je krátká či dlouhá cirkumflexová, tedy v souhrnném negativním vymezení neakúťová.

- Z prefixového úseku musíme nejprve vyčlenit předponu *per-*. Ta sice z hlediska fonématické konkatenace není ničím výjimečná (připouští před sebou aktualizační předklonku, její morfový šev směrem k vlastnímu kmeni se může rozestoupit a přijmout do sebe zvrtný morf), leč v hierarchii prosodických sil vyvíjí centripetální akci vůbec nejsilnější ze všech, jaké se v celku fonotaktického slova vyskytují: kdykoliv se vyskytne, bere na sebe přízvuk, naprosto bez ohledu na morfologický kontext (tedy i v derivátech infinitivního kmene).

- Prefixový úsek bez předpony *per-* se chová jako adresát centrifugální akce kmene (adresát druhý v pořadí po zakončeních a participiálních koncovkách). Nabízený přízvuk vždy přijme a ten pravidelně spočine na poslední slabice úseku, těsně před vlastním kmenem. Dojde, že vyvíjí-li kmen centrifugální akci vůči prefixovému úseku, ta proběhne vždy dřív

než centripetální akce slovesné koncovky vůči kmeni, takže koncovka VF přízvuk nezíská, ani když centrifugálně aktivní vlastní kmen má prosodickou charakteristiku B.

2.4.3 Již jsme řekli, že konkrétní poloha přízvuku uvnitř kmenového úseku závisí na celkové struktuře kmene. Na té, ale zároveň též na zařazení do konjugačního typu, závisí i to, zda kmen svůj přízvuk nabízí mimo sebe. Podmínky, za kterých kmen nabízí svůj přízvuk úseku prefixovému, se nemusí zcela shodovat s podmínkami, za kterých jej nabízí zakončení či participiální koncovce. Plnou charakteristiku jednotlivých kmenů podáme, až když je budeme soustavně vykládat (4.4.3, III/8.1–2). Zatím jednotlivé procesy pouze ilustrujme:

Zápisem /'men_B-&-u^b/ zaznamenáváme výchozí stav při konkatenaci kmenového morfu /men-/ a koncovkového /-u/, kdy přízvuk (') spočívá na (vlastním) kmeni, koncovka vyvíjí centripetální sílu, aby jej na sebe přetáhla (b), a kmen není schopen této síle odolat (B). Z tohoto rozložení sil vyjde výsledek /'men_B-&-u^b/ > /me'n-u/ ≡ {menù} 'pamatuji si'. Kdybychom však měli kmen jiné charakteristiky, dostali bychom při stejné koncovce jiný výsledek, cf. /'mëgst_A-&-u^b/ > /'mëgst-u/ ≡ {mëgstu} 'mám rád'. Kmen /men-/ kromě toho, že neodolá centripetální síle koncovky, sám svůj přízvuk nabízí prefixovému úseku (akce centrifugální, značíme ⇐). Setkají-li se u kmene /-⇐men_B-/ prefix a koncovka, dojde nejdřív k interakci s prefixem, pak teprve s koncovkou, cf. /ne-&-⇐men_B-&-u^b/ > /'nemenu_A-&-u^b/ > /'nemenu/ ≡ {nëmenu} 'nepamatuji si'.¹⁴ Prefixový úsek se může postupně rozrůstat, přízvuk je na něm vždy, pokaždé však na jiné slabice, co nejbliž ke kmeni, cf. *në-men-u* 'nepamatuji si', *ne-bë-men-u* 'už si nepamatuji', *ne-be-pri-men-u* 'už nepřipomínám', *ne-be-pri-si-men-u* 'už si nevzpomínám'. Pouze předpona *per-* drží přízvuk na sobě vždy, bez ohledu na okolní morfy, cf. *main-eï* 'vyměnils' → *për-main-ei* 'proměnils', *për-si-main-ei* 'změnil ses', *ne-be-për-si-main-ei* 'už ses nezměnil'.

Prézentní kmeny, které při centrifugální akci přesouvají svůj přízvuk na úsek prefixový (⇐), přesouvají jej i na participiální zakončení (⇐); vyskytnou-li se u kmene oba morfy, přízvuk se přednostně přesouvá dozadu, cf. /pra-&-⇐de-d⇐-&-ã̃s/ > /pra-de-'d-ã̃s/ ≡ {pradedã̃s} 'začínající' vs. *prà-ded-a* 'začíná'. Na zakončení optativní přesouvají přízvuk i kmeny, které jej dopředu vůbec nenabízejí, cf. /te-&-at-&-eï-n⇐-&-ië/ > /te-at-eï-'n-ië/ ≡ {teateinië} 'kěz přijde' vs. {teateïna} ≡ /te-a't-eï-n-a/ 'jen at' přijde' (3.2.6). Složitě případy «dvoukolové» nabídky z participiálního kmene nejprve koncovce a po jejím odmítnutí předponě vyložíme teprve ve III. knize, až budeme znát úplný aparát jmenné prosodie (III/8.1.4, 8.2.1).

2.4.4 Zvláštní prosodickou charakteristikou morfu je dloužení jeho slabiky pod přízvukem. Na tento jev jsme upozorňovali v I/3.2.2 jako na něco, co zdánlivě zpochybňuje postulát nezávislosti slabičných prosodemat délky a přízvuku. Onen postulát nicméně lze udržet, protože dloužení slabiky pod přízvukem je proces morfologický, nikoliv fonologický: nenastává kdekoliv, jediné v jistých fonématických útvarech o jisté morfématické funkci. Omezíme-li se na inventář slovesných morfů, můžeme říci následující.

- Dlouží se slabiky o vokalickém vrcholu /ě/ a /ã̃/, žádném jiném. Zdloužené slabiky nabývají intonace vždy cirkumflexové.

¹⁴ Jelikož se přízvuk při centrifugální akci vlastního kmene, který má charakteristiku B, přesunul na prefixový úsek, chová se segment vzniklý spojením úseku prefixového s kmenovým vůči centripetální akci koncovky zcela stejně jako vlastní kmen o prosodické charakteristice A.

- Dloužení se děje v kmeni přítomném a přeteritním, nikoliv v kmeni infinitivním ani v jeho druhotných derivátech. Vazba na morfématickou funkci je zásadní a rozhoduje o dloužení a nedloužení i v případech, kdy ony kmeny vypadají fonématicky totožné, cf. /'něš-&-ě/ vs. /'něš-&-a/ vs. /'něš-&-i/ vs. /'něš-&-ti/, kde máme po řadě NON-PERS PRAET, NON-PERS PRAES, 2.SG FUT a INF slovesa 'nese', dvojslabičné tvary vždy s přízvukem na první slabice; první dva tvary představují kmeny přeteritní a přítomní, druhé dva kmeny infinitivní (odvozeně a přímo), všechny čtyři kmeny sestávají ze stejné fonématické posloupnosti /něš-/, prosodématicky se ale liší tím, že první dva z nich se pod přízvukem dlouží (/ 'něš-&-ě/ > /'něšě/, /'něš-&-a/ > /'něša/), druhé dva ne (/ 'něš-&-i/ > /'něši/, /'něš-&-ti/ > /'něšti/).
- Dloužení se děje v úseku vlastního kmene, nikoliv v úseku prefixovém, cf. /'dě-d-&-a/ > /'děda/ 'klade' vs. /'přa=dě-d-&-a/ > /'přaděda/ 'začíná', ani v předklonkách, cf. /'lěk-&-ja/ > /'lěkja/ 'létá' vs. /'ně=lěk-&-ja/ > /'nělěkja/ 'nelétá'. Už víme, že předpony a předklonky jsou od vlastního kmene odděleny zvláštním morfovým švem (2.3.5-6), nyní vidíme, že předponové a předklonkové morfy se od kmenových liší i prosodickými charakteristikami.
- Do úsek vlastního kmene přitom patří jak slabika morfu kořenového, s níž pracovaly všechny dosavadní příklady, tak slabiky kmenotvorných přípon, cf. /'gĭv-as/ 'živý' → /gĭ'v-&-ě|n-&-a/ > /gĭ'vĕna/ 'žije', /'tařn-as/ 'sluha' → /tař'n-&-ã|v-&-o/ > /tař'nãvo/ 'sloužil'.¹⁵

Víme, že do vlastního kmene patří též deaktualizovaná předpona (2.2.2). I ta je pod přízvukem dlouhá, cf. *jis man viska pasipāsakojo* 'o všem mi povyprávěl'. Nicméně právě kvůli její neaktuálnosti nelze přesvědčivě mluvit o dloužení: přízvuk je buď vždy na morfu deaktualizované předpony, a ta je pak stále slabičně dlouhá, nebo je vždy na jiném morfu a deaktualizovaná předpona je pak stále slabičně krátká *su juō aš dār nesusipažinaū* 's ním jsem se ještě neseznámil'; nikdy nemůžeme předvést dloužení jako proces, kdy morf podle okolností uvnitř téže lexikální jednotky nese a zase nenese přízvuk a zároveň s tím mění svou slabičnou délku.

Dlouží se i deaktualizované předpony výchozího jména přenesené do druhotného slovesa. Vícekrát rozebíraný výraz {be-pročĭavo} ≡ /bĕ-pro'čĭãvo/ "choval se jak šílenec/blázen" (2.2.3 n.4, 2.3.5) má ve vlastním kmeni i prosodickou variantu {bĕ-pročĭavo} ≡ /'bĕ-pročĭãvo/, kde je dlouhá deaktualizovaná předpona *be-*, ležící pod přízvukem, a naopak je krátký sufix *-av-* (LKŽ I:758).

Výše řečené platí pro celý okruh slovesa, pro VF, P1 (agentivní participia), INF, P2 (deagentivní participia) i PRAED. U deagentivních participií odvozovaných od infinitivního kmene (P2 s formantem *-t-*) jev dloužení kolísá. Vidíme v tom střet dvojí morfologické motivace: derivační vazba na INF zdůvodňuje nedloužení, cf. *něšti* ⇒ *něštas* 'nošený', *rāsti* ⇒ *rāstas* 'nalezený', adjektivní charakter oněch participií zdůvodňuje dloužení jako u kmene jmenného, sc. *něštas*, *rāstas*. Nedloužení označuje DLKG (§970) za soudobou tendenci; v žádném ze starších popisů (včetně Senna 1966 a Otrębského 1956) jsem se se zmínkou o nedloužení nesešel — a nemá ji ani Stundžia (1996), což je příručka spisovné prosodie pro učitele: participia se vždy popisují tak, že /ě/ a /ã/ ve slabikách vlastní části kmene se pod přízvukem dlouží, ve slabikách před kořenem, slabikách předponových a předklonkových, nikoliv, cf. *něštas* vs. *nĕnĕštas* 'nenošený', *rāstas* vs. *ãtrastas* 'objevený'.

¹⁵ Morfy /-ĕn-/ a /-ãv-/ jsou právě ty dva případy slovesných přípon, jež přijímají přízvuk a dlouží se v jeho důsledku, o nichž jsme se zmiňovali v I/3.2.2 sub (iii).

DLKG, která se zmiňuje o nedloužení *t*-participií, se už nevyjadřuje k predikativům, jež se odvozují od téhož infinitivního kmene týmž formantem *-t-*. Nakolik mohu soudit z dotazů a pozorování, pak ti mluvčí, kteří vyslovují *něštas* ‘nošený’, *ràstas* ‘nalezený’, vyslovují *něšta* “proběhl proces nošení”, *ràsta* “došlo k nalezení”. Spisovná norma vyžaduje, aby se /ě/, /ã/ morfů vlastního kmene pod přízvukem dloužilo, cf. *něšta*, *rãsta*, v morfech před kořenem však ne, cf. *nèněšta* “neproběhl proces nošení”, *àtrasta* “došlo k objevení”.¹⁶

¹⁶ Senn (1929: 229, L39 §2 f) zmiňuje tvar *išmèsta* (vedle *iššaũkta*, *paiĩta*) jako dialektální odchylku v kladení přízvuku (místo spisovných podob *išmesta*, *iššaukta*, *pàimta*). Nedloužení tím potvrzuje, aniž komentuje.